

історичній перспективі ця мета є недосяжною. І на заваді цьому постають вищезгадані культурні відмінності, навіть «розриви» між різними антропологічними світами, що увиразнюють ціннісну мапу країни. У тривалій перспективі (упродовж кількох поколінь) ми, мабуть, маємо певні шанси сформувати таку політичну ідентичність, яка б стала валідною як для нас, громадян, так і для політиків і яка б змушувала кожного громадянина та політика неухильно дотримуватися формальних правил у своїх політичних діях і змаганнях. Отож, ми мусимо налаштуватися на тривалий період пошуків і творення тієї політичної ідентичності, яка, можливо, з часом наблизить нас до демократичних правил ведення політичної боротьби й усуне загрозу застосування насильницьких методів ствердження своєї політичної переваги.

Ольга Гомілко
Насильство у світі сьогодення:
деякі сучасні візії

Попри антропологічний песимізм М. Гайдегера та М. Фуко, питання про онтологічні засади насильства не перестає цікавити сучасну філософську думку. «Кінець людини» не став вихідною точкою «повернення початку філософії» (Фуко). Дедалі частіше антропологічний сон останньої переривається не «безсловесним сміхом» Фуко, а жахом крику Мунка. Проект гуманізму під загрозою. Відповідь на питання про сумірність насильства людській природі визначає стратегію мислення про нього. Адже, якщо насильство є продуктом патологічних викривлень способів буття людини, то джерела і механізми його політичної легітимації є відмінними від ситуації визнання насильства як сутнісної риси людини.

У сучасній дискусії про насильство здебільшого йдеться про людину як агресивну та жорстоку істоту. Її схильність до руйнування та поневолення представлено як принципову життєву настанову та засадничий культурний чинник. Підстав для таких висновувань вдосталь дає сучасна історія. Жахи світових воєн, геноциду, голокостів, голодоморів, сучасного тероризму змушують поставити під сумнів гуманістичні уявлення про людину як носія добра та справедливості. Натомість парадигма засадничої «агресивності людини» посилює свої позиції. Подолати протиставлення добра і зла у природі людини здатна, серед інших, концепція *множинності особистості*. Її основні ідеї викладено у праці Л. Гунерсона (Logi Gunnarsson, 2010) «Філософія особистісної ідентичності та множинність особистості». Авторіві йдеться про людину як таку фундаментальну сутність, що утримує у своєму тілі не одну «фундаментальну єдність». Згідно з даною позицією, множинність особистості — це не набір суперечливих

особистісних рис характеру чи поведінки, котрі руйнують особистісну ідентичність. Про брак «єдиного серця» добре відомо і релігії, і мистецтву, і філософії. Концепція множинності особистості доводить спроможність людського тіла утримувати суперечливі «фундаментальні єдності» як множинність особистостей у межах одного тіла. Сюжет про внутрішнього двійника більше відомий у психіатрії (феномен особистісного розладу), мистецтві (фільм «Бійцівський клуб» Д. Фінчера) або міфології (містичний двійник людини). Філософський аналіз феномену множинності особистості Гунерсон здійснює в контексті аналітичної дискусії про внутрішню взаємодію психологічних та фізичних станів у процесі набуття особистістю ідентичності. Тому про насильство можна говорити як про певну «фундаментальну єдність». Співіснування різних «особистостей» у тілі певної особистості потребує вироблення механізмів їх «примирення» з ідентичністю останньої.

Про такі механізми говорить номінована на Нобелівську премію миру 2012 року книга професора Гарвардського університету Стивена Пінкера (Steven Pinker, 2011) «Добрі ангели нашої природи: чому насильство зменшилось». Як і його інша відома праця «Мова як інстинкт», дана книга написана в річищі когнітивної філософії. Твердження про зменшення насильства в сучасну епоху визначає її зміст. Пінкер вважає, що завдяки широкому впровадженню ліберально-демократичних інституцій вдалося змінити характер взаємодії між агресивними і мирними імпульсами людини. Такі культурні практики, як торгівля, писемність, управління, дозволяють «пригнічувати» прагнення людей до домінування, помсти та руйнації. Натомість такі людські риси, як самоконтроль, розум, співчуття та мораль, — «добрі ангели нашої природи» — знаходять сприятливі умови для свого піднесення.

Пінкер не поділяє погляд на людину як істоту, що сповнена ненависті та агресії. Він вважає, що вчення Гобса про первинний стан людей як «війну всіх проти всіх» потребує уважнішого прочитання. Адже зазвичай гобсівська людина інтерпретується як охоплена деструктивними імпульсами ірраціональна істота. Тоді як, за Гобсом, стверджує Пінкер, динаміка насильства розгортається в результаті взаємодії раціональних та егоїстичних агентів. Ось чому принципового значення набуває вироблення таких механізмів їхньої взаємодії, котрі б гальмували цю динаміку. Інституційні форми сучасного ліберального капіталізму є такими формами, що відповідають нейробіологічній природі «мирного» характеру людей. Це дає підстави Пінкеру говорити про занепад людського насильства. Відповідно розповсюдження даних інституцій є засобом позитивних та мирних перетворень у світі. Саме в ліберально-демократичних цінностях та їхніх сучасних інституційних формах він убачає запобіжник спалаху насильства та чинник зростання мирних настроїв. Дослідження

гарвардського професора стосується не лише сучасності. Воно охоплює тривалий період історії західної цивілізації, де відповідно до соціальних та матеріальних умов життя людей їхні демони та їхні ангели мають різні можливості.

Ідеї Пінкера зустріли гостру критику. Професор Пенсільванського університету Е. Герман називає їх апологетикою західно-імперського владарювання. Його стаття «Заперечення реальності: апологетика західно-імперського насильства з боку Стивена Пінкера», написана у співавторстві з відомим американським журналістом Д. Петерсоном, містить гострі звинувачення сучасних західних країн, особливо США та Великобританії, в агресивній зовнішній політиці, подвійних стандартах, несправедливому ставленні до незахідних країн, розв'язанні низки воєн (у В'єтнамі, Іраку, Афганістані), вузькому тлумаченні геноциду тощо. Автори вважають, що говорити про зменшення насильства в сучасному світі не лише безпідставно, але й шкідливо. Та парадигма насильства, котра домінує в сучасному світі, є не менш небезпечною, ніж її відомі з історії попередниці. Книга ж Пінкера про добрих ангелів, на думку авторів статті, лише вводить в оману, легітимуючи наявне у світі насильство. Натомість завданням інтелектуалів є говорити правду про нього.

Критика тези Пінкера про зменшення насильства продовжує тривалу полеміку щодо суперечностей «західної» моделі цивілізації. Так, скажімо, автор відомої книги «Від Платона до НАТО» Д. Грес прогнозує: поширення бюрократизації та послаблення позицій лібералізму в західному світі тільки сприяє зростанню насильства. Нинішні дебати стосовно перспектив Європейського Союзу підтверджують цей невтішний прогноз. Так, європейські політики вбачають вихід із кризи в посиленні директивного адміністрування та централізації керівних структур Єврозони. Створення Європейського валютного фонду, розширення повноважень Єврокомісії, запровадження посади президента Євросоюзу, створення єдиного міністерства закордонних справ, поліцейського органу та навіть власної армії — ті основні кроки, котрі пропонує підсумковий звіт про майбутнє Європи (Варшава, 17 вересня, 2012). «Для того, щоб Європа була реальним дійовим персонажем та глобальним лідером, вона повинна мати сильну структуру інститутів... Для цього потрібний президент, котрого вибирають прямим голосуванням і котрий буде особисто призначати членів «європейського уряду»», — наголошується у спільній заяві за результатами зустрічі міністрів закордонних справ Євросоюзу (Варшава, 2012).

Чи спричинить централізація влади в Євросоюзі посилення насильства? Майбутнє «неімперської імперії» (Ж.М. Баррозу) Євросоюзу залежить від багатьох чинників, зокрема від того, чи залишилась в історії роль Європи як джерела напруги та агресії і чи зуміє вона бути гарантом ліберальних цінностей. Наявна ситуація не дає однозначної відповіді.

Про те, що ліберальні цінності під загрозою, свідчать не лише вищезгадані пропозиції. Світова фінансова криза порушила гармонію ліберального суспільства. Дедалі більше дається взнаки хаос, котрий більше сприяє насильству, ніж «добрим ангелам».

Водночас функціонування нашого українського суспільства набуває характеру справжнісінького абсурду. Для цього є вагомі причини. Брак сильної раціоналістичної традиції мислення (того, що європейська культура плекала століттями), що дозволяє безглузду, нісенітниці, алогізму стати за певних обставин практикою життя, котра не зустрічає відчутного спротиву в суспільстві. За такої ситуації насильство не підпорядковане легітимному обмеженню. Воно також стає абсурдним. Вимальовується сумна картина, де, з одного боку, спостерігається сповзання західного світу в хаос, а з іншого — занурення української дійсності в абсурдність.

Можливо, розвіяти цей сум допоможуть міркування Ж.-Ф. Ліотара про паралогію як спосіб легітимації знань. Нагадаю, що обґрунтування нової парадигми легітимації французький мисленник здійснює в контексті подолання детермінізму як такого типу легітимації знань, коли останні мають бути підтверджені результативністю. Передбачається, що система, де дана результативність має спрацювати, є стабільною та слухняною, тобто з чітко встановленими правилами, котрих слід дотримуватися, здійснюючи мовні ігри. Ліотар протиставляє їх метанаративам в якості інструментів встановлення соціальних зв'язків.

Ліотар наголошує, що принцип консенсусу не є достатнім критерієм законності. Консенсус можна розглядати лише як недосяжний горизонт, тоді як паралогія дозволяє змінювати правила ігор, на базі яких було досягнуто консенсус. Без таких змін система приречена на стагнацію та занепад. Ліотар також говорить про парадокс контролю над системою: посилення контролю призводить до руйнування системи. Філософ посилається на приклади державних бюрократій, коли придушення системи оберталось загибеллю як системи, так і самої бюрократії. А тому, спираючись на ідею Ліотара про паралогію як тип легітимації, можна припустити, що і хаос західного світу, і абсурд української дійсності можна подолати не стільки завдяки консенсусу, скільки завдяки паралогічному стрибку. Не випадково Ліотар зазначає, що сучасна наука все більше сумнівається в точних вимірюваннях та прогнозах. Її більше цікавлять невизначеності, фрактали, катастрофи, прагматичні парадокси тощо. Цілком імовірно, що слідом за фрактальною геометрією Мандельброта, яка кардинально змінила можливості пізнання природних феноменів, філософія здійснить стрибок, котрий дозволить побачити вже іншу, оптимістичну картину, картину людського існування по той бік насильства.